

زیارت وداع

جواد محدثی

یکی از آداب مستحب در زیارت حرم‌های مقدس، «زیارت خداحافظی و وداع» است.

خداحافظی از یک شخصیت محبوب، هنگام پایان دیدار و ترک حضور نیز یکی از آداب دیدار و نشانه‌های حرمت نهادن به طرف مقابل است. میهمان اگر بدون خداحافظی از میزبان خود و تقدیر و تشکر از پذیرایی و ضیافت او، خانه میزبان یا مجلس میهمانی را ترک کند، کم توجهی و بی ادبی به شمار می‌رود. معمولاً در این خداحافظی‌ها، ضمن سپاس از برخورداری از نعمت و تأکید بر علاقه

و محبت و خوشحالی از فرصت دیدار و بهره‌های زیارت و ملاقات، قول و قرار برای دیدارهای بعدی یا دعوت به بازدید یا درخواست زیارت‌های مکرر، مطرح است و دو نفر (زائر و مزور) در حق یکدیگر دعا می‌کنند و با گرمی و مهربانی، از یکدیگر خداحافظی می‌کنند و اگر عشق و علاقه شدید باشد، لحظه وداع آن دو، بسیار سخت خواهد بود. سعدی چنین می‌سراید:

بگذار تا بگرییم، چون ابر در بهاران
 کز سنگ ناله خیزد، روز وداع یاران
 هرکس شراب فرقت، روزی چشیده باشد
 داند که سخت باشد، قطع امیدواران
 با ساربان بگوییید، احوال آب چشمم
 تا بر شتر نیندد، محمل به روز باران^۱

این ادب، در زیارت خانه خدا هم وجود دارد و زائری که اعمال حج تمتع خویش را انجام داده و می‌خواهد مکه را ترک کند، یک طواف به جا می‌آورد و در هر دور آن، حجرالأسود و رکن یمانی را استلام می‌کند و دعاهای خاص می‌خواند که این طواف به «طواف وداع» مشهور است؛ سپس مقابل کعبه می‌ایستد و دعایی را می‌خواند که مضمون آن، ثنا و تحیت بر حضرت رسول ﷺ، امیدواری زائر به آمرزش گناهان و برخورداری از اجر و پاداش بسیار است؛ مانند این دعا:

اللهم لا تجعله آخر العهد من بيتك....؛

خدایا! این آخرین دیدارم از خانه تو نباشد...^۲

در زیارت حرم حضرت رسول ﷺ و عتبات دیگر نیز همین عرض ارادت و وداع جان سوز و آرزوی زیارت دوباره و سپاس به درگاه خدا به خاطر توفیق زیارت، مطرح است.

در زیارت رسول ﷺ، دعایی به عنوان زیارت وداع نقل شده که در جمله‌ای از آن چنین آمده است:

اللهم لا تجعله آخر العهد من زيارة نبيك عليه و آله السلام، و ان توفيتني

فاني اشهد في مماتي على ما اشهد عليه في حياتي؛^۳

خداوند! این را آخرین زیارت من از قبر پیامبرت (که درود بر او و خاندانش باد) قرار مده و اگر مرا از دنیا بردی، من بر آن چه در حال حیاتم به آن شهادت داده‌ام، پس از مرگ هم بر همان شهادت می‌دهم.

سید بن طاووس، از جمله اعمال زائر در حرم سیدالشهداء علیه السلام
را سلام و زیارت وداع، هنگام خروج از روضه مقدسه
می‌داند.

همچنین برای زیارت وداع از شهر مدینه و حرم نبوی، دعا و متن خاصی نقل شده که همین مضامین در آن دیده می‌شود و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که در زیارت وداع جدش رسول خدا صلی الله علیه و آله به یونس بن یعقوب یاد داد که چنین بگوید:

صلی الله علیک، السلام علیک، لاجعله الله آخر تسلیمی علیک.^۴

ای که گفتی هیچ مشکل چون فراق یار نیست

گر امید وصل باشد، آن چنان دشوار نیست

برای وداع با قبور مطهر ائمه بقیع نیز از قول شیخ طوسی و سید بن طاووس، «سلام خداحافظی» نقل شده که در آن آمده است:

استودعکم الله و اقرء علیکم السلام؛^۵

از شما وداع و خداحافظی می‌کنم و بر شما سلام و درود می‌فرستم.

در توصیه‌های دینی، برای زیارت وداع ائمه مدفون در عراق و اعیان مقدسه نجف، کربلا، کاظمین و سامرا نیز نمونه‌هایی به چشم می‌خورد که همه یادآور رعایت این ادب دینی در پایان زیارت است.

زیارت وداع امیرالمؤمنین علیه السلام نسبتاً مفصل است و آغاز آن چنین است:

السلام علیک و رحمة الله وبرکاته. استودعک و استرعیک و اقرء علیک السلام...؛^۶

سلام و رحمت و برکات الهی بر تو باد. با تو وداع می‌کنم و از تو رعایت و توجه می‌طلبم و بر تو سلام می‌دهم.

و در اواخر آن آمده است:

خداوندا این را آخرین زیارت من از این آستان قرار مده و اگر آخرین

زیارتم بود، مرا باین پیشوایان محشور گردان.^۷

سید بن طاووس، از جمله اعمال زائر در حرم سیدالشهداء علیه السلام را سلام و زیارت وداع،

هنگام خروج از روضه مقدسه می‌داند؛ یعنی هر گاه زائر از زیارت آن فارغ شد و خواست از حرم بیرون رود، خود رابه ضریح بچسباند و بیوسد و این دعا را بخواند:

السلام علیک یا مولای... که مضمون آن سلام و درودی خالصانه بر آن شهید تشنه لب است؛ سلام وداع کننده‌ای که هرگز از زیارت، خسته و دلتنگ نشده و اگر می‌رود، نه از روی ملال است و اگر می‌ماند، نه از روی بدگمانی است و درخواست این که آخرین زیارتش نباشد و باز هم توفیق حضور در آستان بلند و مقدسش را داشته باشد و در دنیا و آخرت با او محشور گردد؛ لا جعله الله آخر العهد منی لزیارتک، و رزقنی الله العود الی مشهدک و المقام بفنائک و القیام فی حرمک...^۸

همین مضامین با تفاوت‌هایی در زیارت وداع حرم حضرت ابوالفضل العباس علیه السلام نیز به چشم می‌خورند و در آن جا هم توفیق زیارت پیوسته قبر آن شهید بزرگ، درخواست شده است.

درباره زیارت وداع حرم موسی بن جعفر علیه السلام نیز، به نقل شیخ طوسی در تهذیب، چنین آمده است: چون خواستی با امام موسی بن جعفر علیه السلام وداع کنی، نزد قبر آن حضرت بایست و بگو:

السلام علیک یا مولای یا ابالحسن و رحمة الله و برکاته.

استودعک الله و اقرء علیک سلام.

آمنّا بالله و بالرّسول و بما جئت به و دلّلت علیه.

اللهم اکتبنا مع الشاهدین.

مثل همین جملات، در وداع با حضرت امام محمد تقی علیه السلام نیز آمده است.^۹ محتوای این وداع نامه‌ها هم درود چندین باره به این پیشوایان پاک، هم ذکر فضایل و مناقب ایشان، هم وداع خداحافظی، هم آرزوی زیارت دوباره و هم استشهاد گرفتن از خدا و رسول صلی الله علیه و آله برای این زیارت هاست؛ تا ذخیره‌ای برای روز قیامت باشد. از همین قبیل است متنی که برای زیارت وداع امام هادی و امام عسکری علیه السلام در سامرا

ذکر شده است؛ یعنی ایستادن نزد قبور مطهر این دو امام مظلوم و گفتن سلام و دعاء،
با این مضمون:

سلام بر شما دو تن که ولی خدایید!
از شما خداحافظی می‌کنم و سلامتان می‌دهم.
به خدا و رسول و آن چه شما فرمودید، ایمان داریم.
خداوند! ما را از شاهدان و حاضران در این مشهد بنویس و این
زیارت را آخرین زیارت ما از حرم این دو امام قرار مده، توفیق
بازگشت به زیارتشان عطا کن و مرا با این دو امام و پدران پاک اینان
و با حضرت قائم (عج) که از نسل اینان است، محشور بگردان.^{۱۰}

کربلا / حرم حسینی

زائر عتبات، هر چند از این قبور مقدس و حرم‌های نورانی
خداحافظی می‌کند، اما دلش را آنجا می‌گذارد و می‌رود.

زائر عتبات، هر چند از این قبور مقدس و حرم‌های نورانی خداحافظی می‌کند، اما
دلش را آن جا می‌گذارد و می‌رود.
من رفتم و هوای تو از دل نمی‌رود.

باری... زائر حرم معشوق، از آن حریم دل نمی‌کند و اگر وداع می‌کند، به امید بازگشت
و تجدید دیدار است و گرنه... «قیامت است سفر کردن از دیار حبیب».

در سیره پیشوایان معصوم نیز وداع از قبور مطهر، دیده می‌شود. وقتی سید الشهداء علیه السلام
می‌خواست از مدینه به قصد مکه، سپس کربلا خارج شود. شب آخر را تا صبح در
حرم پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ماند و آن شب را به دعا و زیارت و نماز گذراند و نزدیک سحر،
سر بر آن قبر مطهر نهاد و در رؤیای خویش، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله را دید که اظهار اشتیاق
برای دیدار با وی دارد؛ پس خداحافظی کرد و از حرم بیرون آمد.^{۱۱}

اهل بیت امام حسین علیه السلام نیز هنگام سفر اسارت، پس از وقایع عاشورا، مأموران سپاه
کوفه را قسم دادند که آنان را از کنار قتلگاه امام حسین علیه السلام ببرند؛ تا ضمن گریه بر آن
جان باختگان شهید حق، از آن پیکرهای خونین، خداحافظی کنند و به کوفه بروند^{۱۲}
و در بازگشت از سفر شام نیز که عازم مدینه بودند، چون عبورشان از سرزمین عراق
بود، به راهنمای کاروان گفتند که آنان را از راه کربلا ببرد؛ تا یک بار دیگر قبور مطهر
آن شهیدان را زیارت و با آنان وداع کنند و طبق نقلی، در همین سفر بود که جابر بن
عبدالله انصاری و عطیه عوفی را ملاقات کردند.^{۱۳}

حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام نیز در سفری که به اجبار مأمون، از مدینه به خراسان
رفت، وقتی مأمور برای بردن او به مدینه رسید، حضرت در آستانه این سفر که شهادت
در غربت را در پی داشت، وارد مسجد النبی شد تا با جدش، رسول الله صلی الله علیه و آله، خداحافظی
کند. کسی که این صحنه را روایت کرده، می‌گوید: چندین بار با قبر جدش وداع

کرد و دوباره به نزد قبر مطهر برگشت و با صدای بلند گریه کرد و چون به حضورش رسیدم و سلام دادم و خواستم تسلیش دهم، فرمود: مرا دیدار کن؛ زیرا مرا از جوار حرم جدم بیرون می‌برند و من در غربت، جان خواهم داد.^{۱۴}

این نمونه‌ها شاهدی از سیره رفتاری آن امامان است که در فرهنگ زیارت، «زیارت وداع» نامیده می‌شود و بر مشروعیت و سنت بودن آن، دلالت می‌کند.

پی نوشت:

۱. کلیات سعدی، ص ۵۷۸ غزل ۴۵۰.
۲. ر. ک: ری شهری «الحج و العمرة فی الكتاب و السنه»، ص ۲۶۴.
۳. مفاتیح الجنان، زیارت حضرت رسول ﷺ.
۴. همان، اواخر بخش زیارت پیامبر ﷺ.
۵. همان، زیارت ائمه یقیع.
۶. همان، ذکر وداع امیرالمؤمنین ﷺ.
۷. همان، اعمال حرم مطهر امام حسین ﷺ.
۸. همان، زیارت وداع کاظمین.
۹. همان، زیارت امام عسکریین ﷺ.
۱۰. مقدم، مقتل الحسین، ص ۱۴۷؛ فرهنگ جامع سخنان امام حسین ﷺ، ص ۳۲۵.
۱۱. سید بن طاووس، لهوف، ص ۱۸۰.
۱۲. همان، ص ۲۴۴.
۱۳. بحار الأنوار، ج ۴۹، ص ۱۱۷.